

DOI: 10.31499/2307-4833.2.2018.153294

ORCID 0000-0002-9732-6546

УДК 37(477)«1917/1932»(043.3)

Оксана Кравченко

ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОЛЕТКУЛЬТУ В УКРАЇНІ (1917–1932 рр.)

Процеси державотворення, зорієнтовані на демократичний розвиток, інтеграцію у світовий геополітичний і соціокультурний простір, економічне процвітання, мають бути підсилені культурною політикою духовного піднесення, морального очищення, громадянськості, національної ідентифікації та свідомості. Суголосною сучасним викликам є мета «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» (2015) – створення умов для сприяння творчій активності громадянина і формування в Україні суспільства європейського рівня, що передбачає забезпечення реалізації політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини, засвоєння та використання новітніх знань і технологій, збереження безцінної культурно-духовної спадщини. Стратегія визначає основні напрями розвитку країни, які мають вивести сферу культури і творчості з периферії суспільно-політичних інтересів, забезпечивши їй провідне місце в суспільно-економічному розвитку України.

Успішна реалізація означених вище трансформацій зумовлена тісним взаємовпливом і взаємозв'язком процесів суспільного розвитку та діяльності громадських структур, у сфері культури зокрема. Держава актуалізує необхідність збереження і підтримки культури через систему освіти шляхом національного виховання, яке спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури. З одного боку, суспільство зацікавлене у культурі, яка б виступала підтримкою у процесі реформаційних перетворень, з іншого – культури, як специфічному виду діяльності суспільства, необхідна підтримка країни.

Серед малодосліджених феноменів культурної та освітньої історії залишається діяльність Пролеткульту (1917–1932 рр.) – освітньо-просвітницької та культуротворчої організації, яка амбітно в умовах тоталітарного ідеологічного режиму робила заяву на автономність та незалежність, уперше поряд із політичними та еко-

номічними питаннями державотворення заявила про роль культурного розвитку як чинника формування соціального капіталу країни. Задля цього теоретиками Пролеткульту обґрунтовувалися відповідні організаційно-педагогічні умови для виявлення та розвитку творчого потенціалу населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науки, методичного і практичного забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульту, театри, студії, бібліотеки, гуртки тощо).

На жаль, довгий час Пролеткульт оцінювався однозначно негативно, зазнавав тотальної критики згідно з кон'юнктурними схемами, без урахування досягнень та позитивного досвіду роботи, що унеможливило виявити пласт історико-педагогічного знання у процесі «розширення» освітньої теорії і практики досліджуваного періоду для їх усебічного і цілісного вивчення. Водночас, об'єктивне дослідження феномену Пролеткульту дозволить доповнити історію вітчизняного культурно-освітнього розвитку 20-х рр. ХХ ст., виявити суперечливі аспекти діяльності громадських організацій досліджуваного періоду, що впродовж століть розглядаються стереотипно. Саме Пролеткульт потребує критичного підходу у контексті вивчення розвитку національного культурно-просвітницького руху, що водночас постав як організаційне утворення «всесоюзного значення», так і чинник загострення українозорієнтованої діяльності освітніх та мистецьких угруповань того часу.

Першим до вивчення цієї проблематики на початку ХХ ст. звернувся О. Богданов, який розглядав культуру як універсальний творчий метод, технологію організації соціального буття людей, підняття рівня їхньої освіченості та духовного розвитку. Праці ученого стали фундаментальними у виробленні концепції «пролетарської культури», засадничою базою для обґрунтування повноцінності та повноправності культури поряд з економікою і політикою.

Подальше наукове осмислення досліджуваного феномену пов'язане із виявленням його

специфічних можливостей і припадає на 20-і – першу половину 30-х років ХХ ст. – період розвитку Пролеткульту як освітньо-просвітницької і культуротворчої організації, представлений працями М. Архипенка, П. Безсалька, О. Білецького, В. Блакитного, О. Ведміцького, С. Єфремова, Т. Жукової, В. Затонського, В. Ігнатова, Ф. Калініна, В. Керженцова, В. Коряка, А. Луначарського, В. Львов-Рогачевського, В. Полянського та ін.

Після майже 20-річної перерви в історіографії досліджуваної проблеми, починаючи з середини 50-х років ХХ ст., з'являються праці радянських науковців (І. Арончик, С. Асенін, І. Баскевич, В. Горбунов, Н. Дементьєва, А. Кіреєв, Ф. Матіцин, В. Новіков, В. Пономарьов, І. Смірнов, Л. Суворов, Т. Хавін, М. Шумаков та ін.) з питань різнобічної діяльності Пролеткульту, зберігаючи методологічні штампи на зразок «хибність пролеткультівських тверджень», їх «антимарксистський характер», «ворожа партії організація» тощо. Таку ж методологічну позицію зайняли й українські автори радянського періоду (Р. Бабійчук, В. Гришко, С. Гутянський, І. Золотоверхий, О. Слуцький, А. Тростянецький, Г. Шевчук та ін.). З-поміж інших заслуговує на увагу перше монографічне видання з історії Пролеткульту В. Горбунова, у якому, незважаючи на типові радянські методологічні штампи, висвітлено діяльність організації та її еволюцію у контексті взаємовідносин із партією та радянською державою.

Історія діяльності Пролеткульту висвітлена й у працях сучасних російських дослідників (Л. Булавка, Д. Іванцов, О. Ішин, А. Карпов, І. Лапіна, М. Левченко, Л. Ніколаєва, М. Юдін та ін.), у яких висвітлено роль і місце культурно-просвітницьких організацій у радянському суспільстві, проаналізовано поетичну систему і функціонування в ідеологічних і літературних контекстах епохи, розкрито історію регіональних пролеткультів.

Сучасні вітчизняні вчені (В. Даниленко, Г. Касьянов, Т. Комаренко, О. Кручек, С. Кульчицький, Ю. Луцький, М. Парахіна, Ю. Шаповал, М. Шипович та ін.) здійснюють дослідження комуністичної доктрини, її реального змісту, внутрішніх суперечностей, генезису; з'ясовують комуністичні злочини (їх докази і спрямованість, відповідальність за них, гарантію щодо неповторення), відновлюють роль інтелігенції у національно-визвольних змаганнях.

До історії вивчення діяльності Пролеткульту як педагогічного явища в українському культурному просторі вперше звернулася акад. О. Сухомлинська в «Енциклопедії освіти» (2009) [10].

До того ж, досліджуючи феномен «радян-

ська педагогіка», О. Сухомлинська вперше в українській історико-педагогічній науці акцентувала увагу на тому, що незаповненою нішою залишається освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту: «Пролеткульт однозначно негативно оцінювався радянською історіографічною наукою, і сьогодні він залишається об'єктивно не оціненим. Історико-педагогічна наука взагалі не надавала й не надає уваги цьому непересічному явищу в історії розвитку радянської школи. Ідеологія Пролеткульту здійснила великий вплив на радянську шкільну естетику, розбудову всього шкільного життя. Не називаючись пролеткультівською, вона ввійшла в позакласну й позашкільну роботу, в клуби, будинки культури, театральні студії як основа нової ідеології, нового світовідчуття. Пролеткультівська естетика і нині залишається в шкільній культурі (стінгазета, графіки, гімнастика (піраміди), новий театр, хода містом (селом) на свята тощо) [11].

Історіографічний огляд проблеми діяльності Пролеткульту в Україні у досліджуваній період засвідчив, що переважна більшість наукових робіт має суто історичне спрямування, інші ж опосередковано стосуються досліджуваної теми та мають фрагментарний характер.

Мета дослідження – виявити і розкрити сутність та зміст освітньо-виховної та культуротворчої діяльності Пролеткульту України з його суперечностями, кризами і здобутками в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр.

На основі термінологічного аналізу визначень поняття «Пролеткульт» у науковій літературі та словниково-довідкових виданнях запропоновано його авторське визначення: *Пролеткульт* – освітньо-просвітницька самодіяльна, громадська добровільна організація, мета діяльності якої – освітній і культурний розвиток пролетаріату, створення відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науки, навчально-методичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, музеї, гуртки тощо).

Системоформуючою концептуальною ідеєю дослідження є виокремлення двох провідних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України – освітньо-виховного та культуротворчого.

Відповідно *освітньо-виховна діяльність* Пролеткульту розуміється як процес трансляції системи наукових знань існуючих теорій модернізму, практичних умінь і навичок у напрямі індустріалізації, і пов'язаного з ними того чи іншого

рівня розвитку розумово-пізнавальної і творчої діяльності слухачів у руслі нової ідеології, а також морально-естетичної культури, які за допомогою нових форм масовості у своїй сукупності визначають соціальну спрямованість організації. *Культуротворчу діяльність* на основі самодіяльності розглядаємо як творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації членами пролеткультівських установ і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до продукованої ідеологічної системи цінностей.

Передумовами виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій є: *суспільно-політичні* (поширення соціалістичних ідей; революційні рухи початку ХХ ст.; висока активність робітників та зростання їхньої політичної свідомості; надання інтелігенцією особливої ролі робітникам у суспільних трансформаціях; виникнення і поширення ідей про створення особливої культури робітничого класу як підґрунтя нового соціалістичного будівництва і демократичного суспільного життя); *соціально-економічні* (бухливий розвиток промисловості; активізація процесів індустріалізації і створення індустріального суспільства; збільшення чисельності робітничого класу; його тяжке економічне становище та недотримання основних прав і свобод, що призвело до створення різного роду угруповань); *освітньо-культурні* (стрімкий розвиток науки та культури; активізація освітніх процесів, зумовлених розвитком науки та техніки, поява нових педагогічних течій; активне утворення освітньо-просвітницьких, літературних, мистецьких угруповань з різноманітною ідейно-естетичною платформою; розвиток просвітницької діяльності серед робітників з метою розширення їхнього світогляду, долучення до соціалістичних ідей; виникнення ідей про створення «особливої» пролетарської філософії, науки, мистецтва, творчості і поява носіїв цих ідей, які висунули модерністські моделі з ідеологічним контекстом).

Офіційне оформлення Пролеткульту в Україні розпочалося дещо пізніше, ніж у радянській Росії, а саме на початку 1919 р., оскільки протягом 1917–1920 рр. в Україні існували українські уряди і ні про які пролетарські організації упродовж цих років не йшлося. Однак соціалістичні ідеї були популярними серед громадськості, а розвиток промисловості підсилював соціальне значення пролетаріату. Відтак ідея пролетарської культури, разом з іншими культурно-мистецькими концепціями, завойовувала своїх прихильників і в Україні. Особливо ці ідеї поширилися на українських територіях, де закріплювалася радянська влада.

Всеукраїнський Пролеткульт приєднався до резолюції Першого Всеросійського з'їзду Пролеткульту (1917), прийняв за основу Статут Пролеткульту і організаційний план, який повторював план Всеросійського Пролеткульту. Разом із тим, особливістю українського пролеткультівського руху було те, що мовне питання з самого початку постало як одне з головних. Незважаючи на те, що переважна більшість робітників були російськомовними, не всі погоджувалися із тотальним перенесенням досвіду Всеросійського Пролеткульту. Зокрема, молода пролетарська інтелігенція під впливом національного піднесення і національної політики ранньорадянського періоду була зорієнтована на розвиток україномовної пролетарської культури у межах УСРР. Відтак, в українському Пролеткультурі виокремилися дві течії: проросійська та проукраїнська, що безпосередньо позначилося на спрямуванні пролетарської творчості та зумовило протистояння між членами організації.

Становлення Всеукраїнського Пролеткульту відбувалося за складних обставин: неоднозначної політичної ситуації та сплеску національно-визвольного руху громадянської війни; несприятливої політики Наркомосу, який протистояв самостійній роботі Пролеткульту і наголошував на необхідності його злиття з відділом позашкільної освіти (як і російські, українські організації вимагали автономності, незалежності від органів Наркомосу); несприйняття місцевим населенням – селянами – нової для них «культурної програми» пролетаріату; проведення широкої агітаційної роботи російською мовою, що також не сприяло прихильності місцевого населення; тяжкої фінансової ситуації.

Після офіційного підпорядкування Пролеткульту Наркомпросу в Україні оформлення координаційного центру Всеукраїнського Пролеткульту відбулося 1920 р. під керівництвом В. Блакитного. У цьому ж році Всеукраїнська рада Пролеткульту з Києва була переведена до Харкова, який став столицею Радянської України. Станом на 1921 р. в УСРР були створені і діяли пролеткультівські організації у таких містах: Одеса, Миколаїв, Кременчук, Полтава, Житомир, Тирасполь, Херсон, Київ, Харків, Катеринослав, Донецьк, Первомайськ, Маріуполь, Овідіополь.

Після підпорядкування в 1925 р. пролеткультівських організацій профспілкам становище Всеукраїнського Пролеткульту ставало гіршим. Станом на 1927 р. в Україні діяло лише два Пролеткульту: Харківський і Дніпропетровський. Фактично з 1929 р. Всеукраїнський Пролеткульт припинив свою діяльність.

Найбільш масовою формою освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту був *робітничий клуб*, що інтегрував у собі навчально-

виховну, творчу, просвітницьку, методичну, дозвіллеву, соціалізаційну спрямованість. У клубі передбачалося засвоєння певної системи знань, що поєднувалося із формуванням естетичних смаків і навчанням, здійсненням просвітницьких заходів із суспільно-політичних і соціально-побутових питань, організацією змістовного відпочинку і дозвілля, суспільно корисної та соціально-виховної діяльності. Практична робота клубу набувала організованого і цілеспрямованого характеру, з чітким плануванням та визначеною метою, із загальною програмою для всіх членів.

З метою поглиблення знань, розвитку інтересів і здібностей, клуб організував гурткову роботу. Гуртки мали конкретно-цільовий характер: наукові, суспільно-політичні, природничо-наукові, з вивчення релігійних питань, виробничих і наукових винаходів, поліпшення умов праці, профруху, художні (музичні, літературні, театральні) та ін. Діяльність гуртків ґрунтувалася на добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності. Із самого початку своєї діяльності Пролеткульт закладав основи методики клубної роботи, яка в подальшому набула широкого розповсюдження у робітничих клубах.

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчив, що при клубах, дотримуючись принципу самодіяльності, були створенні *студії* як творчі об'єднання за інтересами для здібних та обдарованих слухачів, тим самим забезпечувалася диференціація навчання за художньо-мистецькими напрямками: літературним, театральним, музичним, образотворчого мистецтва. Студії мали за мету не лише розвиток та реалізацію творчих здібностей, а й освітньо-просвітницьке спрямування – навчання основам мистецької діяльності у тій чи іншій галузі, наукове дослідження мистецьких явищ, пошук та обґрунтування нових шляхів можливостей творчої діяльності, нових методів пролеткультівської студійної роботи.

Зміст навчання в *літературних студіях* диференціювався таким чином: перший рівень – загальноосвітній, майбутніх майстрів слова ознайолювали з культурою минулого; другий – спеціальний, що передбачав навчання студійців прийомів літературної творчості (ритміки, метрики, теорії вірша, прози, драматургії і журналістики). Зміст роботи літературних студій: ознайомлення з літературними творами, їх спільний критичний розбір, колективне висловлення зауважень, висновків, самостійна робота з написання рефератів, написання статті, замітки, звіту, нарису, рецензії, інтерв'ю, складання хроніки подій із життя колективу.

Разом із навчальною роботою у літератур-

них студіях практикувалося залучення до творчої роботи, що передбачало: написання кореспондентських матеріалів у газети і журнали; видавничу діяльність, яка спрямовувалася на друк теоретичних підручників і курсів, найкращих творів пролетарських письменників окремими збірниками та альманахами, журналів та газет (офіційним органом Всеукраїнського Пролеткульту був журнал «Зори грядущего» (1921–1922), що виходив у Харкові. Достеменно відомо, що власні періодичні видання мали: Одеський пролеткульт – «Пролетарская культура»; Миколаївський – «Творчество труда», Катеринославський (Дніпропетровський) – «Пролетарское творчество» та ін.). Також здійснювали спільну роботу з театральними і музичними студіями, написання для них п'єс, сценаріїв, матеріалів для «живих газет» та ін.; розробку плакатних текстів, стінгазет, текстів для ілюстрацій та ін.

Встановлено, що слухачі *театральних студій* займалися за програмою, у якій переважали загальноосвітні дисципліни, мистецтво виразного читання, дикція, пластика, ритміка та ін., а також спеціальні предмети за поглибленою програмою: історія театру, мистецтвознавство, акторська майстерність, мистецтво гриму.

Цілковито інноваційною поставала ідея масового залучення робітників до активної творчої діяльності, коли учасниками дійства ставали глядачі, що брали участь у масових сценах. Велику симпатію у робітників викликали концерти-мітинги, що влаштовувалися у парках і на майданах, в театрах і на вулицях, у скверах. Така форма роботи отримала назву «театр під відкритим небом».

Діяльність театральних студій Пролеткульту передбачала їх тісну співпрацю з іншими студіями (літературною, музичною та ін.) з метою створення драматичних творів, критичного аналізу, розробки музичного супроводу тощо.

Театральні студії діяли при Першому робітничому театрі, при Театрі робітничої молоді, при робітничих клубах. Також було відкрито експериментальну кінодраматичну студію (Харків, 1927), фото-кіносекцію у місті Харкові (1927). Про розмах, якого набули самодіяльні театральні студії в Україні, свідчать статистичні дані. Так, на кінець 20-х рр. ХХ ст. діяло 5 тисяч драматичних гуртків при робітничих клубах як серед міського, так і серед сільського населення, загальною чисельністю 70 000 осіб, що свідчило про потужний культурницький рух.

Музичну діяльність Пролеткульту очолювали спеціально створені музичні відділи, як центральні, так і при місцевих пролеткультгах. Освітньо-просвітницька робота передбачала створення умов для засвоєння пролетаріатом досвіду попередніх поколінь з метою створення

нових музичних творів. Музична освіта у студіях здійснювалася за такою програмою: оволодіння музичною грамотою; розвиток музичного слуху; хоровий спів; ритміка; лекції і бесіди на музичні теми у супроводі концертів; початковий досвід творення; навчання гри на народних інструментах і організація оркестру; навчання гри на фортепіано та інструментах, які входять до складу симфонічного і духового оркестрів; сольний спів; вокальний та інструментальний ансамблі.

У суспільно-побутовому житті важливе місце поряд із мітингами займала святкова хода – динамічна демонстрація, під маршову музику духових оркестрів і хоровий спів. Самодіяльні духові оркестри стали неодмінним атрибутом громадського життя. Ці оркестри, пристосовані найкращим чином для виконання музики на відкритому повітрі і в русі, виявилися незамінним і найбільш ефективним засобом звукового оформлення свят, мітингів і гулянь.

Студії образотворчого мистецтва були організовані при більшості пролеткультівських організацій. Студійці оволодівали мистецтвом письма олією, аквареллю, вугіллям, училися мистецтва оформлення, пробували свої сили у виробництві агітаційного образотворчого матеріалу, плакатів, лозунгів, транспарантів. Результати своєї роботи студійці показували на різних виставках, які, як правило, супроводжувалися лекціями і бесідами про мистецтво для відвідувачів.

Учасники образотворчих студій брали активну участь у художньому оформленні всіх державних свят: їх залучали до декорування громадських будівель, клубів, театральних залів, виготовлення плакатів, лозунгів згідно із заданою тематикою. Цілі виробничі майстерні працювали над плакатом, вівіскою, афішою, ілюстрацією, обкладинкою; вони декорували і прикрашали клуби, приміщення, де відбувалися конференції, з'їзди.

На увагу заслуговує практична спрямованість навчальної діяльності, адже студії виступали своєрідними лабораторіями, в яких теоретичні знання апробувалися і засвоювалися за реальних умов. До прикладу: слухачі літературних студій проходили усі етапи публікації своїх творів на шпальтах періодичних видань, збірниках, альманахах (колективне обговорення, редагування, редакційна правка тощо); театральних – акторська гра у театрах, участь у гастрольній діяльності; музичних – участь та публічний виступ у вокальних хорових ансамблях, симфонічних оркестрах; образотворчого мистецтва – виготовлення власних творів, участь у виставках та відповідних конкурсах.

Водночас забезпечувалася наступність і міждисциплінарний взаємозв'язок між студіями: слухачі літературних студій писали сценарії для

театральних, музичні – створювали музичні композиції та супровід вистав, образотворчого мистецтва виготовляли декорації, розробляли дизайн газет, стінгазет, журналів, літературних збірників тощо.

Отже, рефлексія діяльності Пролеткульту як історико-педагогічного феномену дозволила вичленити із загального контексту ті самотні складові, що відрізняли її від усього іншого, загального, типового, диференціювали й урізноманітнювали контекст, якісно змінювали ситуацію в освіті. Успішність діяльності сучасної освіти значною мірою залежатиме від того, чи відмовиться в цілому суспільство від стереотипів минулих часів і чи відбиратиме кращий досвід, наукову виховну мудрість на основі їх критичного осмислення.

Однак проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.). Передусім, заслуговують на окреме вивчення такі питання, як науково-методичне забезпечення пролеткультівської роботи; система підготовки та підвищення кваліфікації працівників організації; дослідження історії створення та діяльності міжнародного пролеткульту; освітньо-просвітницька діяльність вітчизняних пролетарських культурно-просвітницьких організацій у досліджуваній період; внесок відомих діячів (художників, митців, письменників і поетів) у справу становлення і розвитку Всеукраїнського Пролеткульту та «українського питання» як одного з основних напрямів його діяльності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданов А. А. О пролетарской культуре (1904–1924 гг.). М. – Л.: Книга, 1924. 344 с.
2. Ведміцький О. Літературний фронт 1919–1931. *Літературний архів*. 1931. № 4–5. С. 104–128.
3. Всеукраїнський Пролеткульт: освітньо-просвітницька та культуротворча діяльність (1917–1932): монографія. Умань: ПП Жовтий, 2016. 386 с.
4. Горбунов В. В. Ленин и пролеткульт. М.: Политиздат, 1974. 239 с.
5. Гришко В. Від «Пролеткульту» до «призову робітників-ударників у літературі». *Сучасність, література, мистецтво, суспільне життя*. Мюнхен, 1980. Лютий, Ч. 12(230). С. 74–95.
6. Карпов А. В. Русский Пролеткульт: идеология, эстетика, практика: монографія. СПб.: Изд-во СПбГУП, 2009. 260 с.
7. Комаренко Т. О., Шипович М. А. Влада і літературно-мистецька інтелігенція радянської України: 20-ті роки ХХ ст. К.: Інститут історії України, 1999. 63 с.

8. Протоколы Первой всероссийской конференции пролетарских культурно-просветительских организаций, 15–20 сентября 1918 г. / под. ред. П. И. Лебедева-Полянского. М.: [Б.и.], 1918. 129 с.
9. Романенко Г. О., Шейко В. М. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історико-культурологічний вимір: монографія. К.: Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2008. 208 с.
10. Енциклопедія освіти / АПН України; [голов. ред. В. Г. Кремінь]. К.: Хрінком Інтер, 2008. 1040 с.
11. Сухомлинська О. В. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історико-педагогічний альманах*. 2014. Вип. 1. С. 4–24.
5. Hryshko V. Vid «Proletkultu» do «pryzovu robotnykiv-udarnykv u literaturi». *Suchasnist, literatura, mystetstvo, suspilne zhyttia*. Miunkhen, 1980. Liutyi, Ch. 12(230). S. 74–95.
6. Karpov A. V. *Russkiy Proletkult: ideologiya, estetika, praktika: monografiya*. SPb.: Izd-vo SPbGUP, 2009. 260 s.
7. Komarenko T. O., Shypovych M. A. *Vlada i literaturno-mystetska intelihentsiia radianskoi Ukrainy: 20-ti roky XX st. K.: Instytut istorii Ukrainy*, 1999. 63 s.
8. *Protokolyi Pervoy vserossiyskoy konferentsii proletarskih kulturno-prosvetitel'skih organizatsiy, 15–20 sentyabrya 1918 g.* / pod. red. P. I. Lebedeva-Polyanskogo. M.: [B.i.], 1918. 129 s.
9. Romanenko H. O., Sheiko V. M. *Evoliutsiia khudozhnikh i literaturnykh ob'iednan Ukrainy: istoryko-kulturolohichnyi vymir: monohrafiia*. K.: In-t kulturolohii Akad. mystetstv Ukrainy, 2008. 208 s.
10. *Entsyklopediia osvity / APN Ukrainy*; [holov. red. V. H. Kremin]. K.: Khrinkom Inter, 2008. 1040 s.
11. Sukhomlynska O. V. *Radianska pedahohika yak ideolohiia: spoba istorychnoi rekonstruktsii. Istoryko-pedahohichnyi almanakh*. 2014. Vyp. 1. S. 4–24.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bogdanov A. A. *O proletarskoy kulture (1904–1924 gg.)*. M. – L.: Kniga, 1924. 344 s.
2. Vedmitskiy O. *Literaturnyi front 1919–1931. Literaturnyi arkhiv*. 1931. № 4–5. S. 104–128.
3. *Vseukrainskiy Proletkult: osvitho-prosvitnytska ta kulturotvorcha diialnist (1917–1932): monohrafiia*. Uman: PP Zhovtyi, 2016. 386 s.
4. Gorbunov V. V. *Lenin i proletkult*. M.: Politizdat, 1974. 239 s.